

ЛИСЕНКО Олександра Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти педагогічного факультету
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
e-mail: lysenkowa@gmail.com

УДК 373.5

ЦІНІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

У статті здійснено аналіз понять «цінність», «нація», «ідентичність», «національна ідентичність», «майбутні вихователі». Розглянуто праці психологів, філософів, соціологів та педагогів з означеної проблеми.

Доведено, що національна ідентичність – необхідна умова збереження коду нації.

Ключові слова: нація; ідентичність; національна ідентичність; цінності; педагоги.

Загальна постановка проблеми.

В останні десятиріччя сучасний світ окрім процесів глобалізації, інтеграції характеризується зворотною тенденцією, що пов'язана з актуалізацією ідентичності країн і народів, пробудженням їхнього національного життя, зростанням націоналістичних прагнень. Таку тенденцію вважаємо природньою реакцією народів на процеси універсалізації та стандартизації, що безсумнівно має позитивне значення. Відродження національної самосвідомості, посилення ролі основних етноконсолідуючих ознак в умовах швидкоплинної реальності, виступають як одні з пріоритетних факторів збереження, розвитку націй та їхньої національної ідентичності. Однак, крім позитивного значення такі процеси, як демонструє історична практика, можуть призвести до конфліктів і навіть до кровопролиття.

Постановка проблеми. Вивчення проблем, пов'язаних зі зростанням національного фактора є досить актуальним як на теоретичному, так і практичному аспектах.

Мета статті. Дослідження означеної проблеми суттєво ускладнюється ще й тим, що на сьогоднішній день у сучасній науковій думці відсутня єдність у тлумаченні понять: «нація», «національна ідентичність». Тому ми спробуємо проаналізувати ці поняття, їх сутність і зміст. Окремо акцентували увагу на формуванні ціннісного аспекту національно-культурної ідентичності майбутніх вихователів.

Виклад основного матеріалу: перш за все зупинимось на характеристиці поняття «ідентичність». Етимологічно «ідентичність» походить від латинського слова «indenticus», що означає «утотожнений», «одинаковий». Цей термін є відносно новим у науці. Скажімо у зарубіжній науковій думці воно утвердилось лише з другої половини ХХ століття, а у вітчизняній – тільки після 1990 року. Сьогодні «ідентичність» стало одним із центральних детермінант для усвідомлення оточуючих реалій. Означений термін широко використовується у різноманітних науках: психології, соціології, філософії, етнології, політології, геополітиці і т. ін. Філософське осмислення ідентичності відбувається у рамках проблеми утотоження як основної характеристики буття, як зведення множинності до єдиного початку. В уявленнях античних філософів (Парменід, Платон, Арістотель, Плотин, неоплатоніки) тождсамість виступала фундаментальною якістю буття, єдністю, у якій відсутні розбіжності і відносини впритул до одноманітності.

У працях представників німецької класичної філософії проблема тотожності буття і мислення досягла своєї найвищої розробленості. Сучасна зарубіжна література психологічне трактування ідентичності розвиває у наступних керунках: аналітична психологія (психоаналіз), символічний інтеракціонізм та когнітивні підходи.

Відомо, що вивчення проблеми ідентичності у психології бере свій початок із психоаналізу. Так, поняття «ідентичність» та «ідентифікація» вперше ввів З. Фрейд у своїй праці «Групова психологія і аналіз Его» (1914 рік). «Ідентичність» за Фрейдом – це самоутотоження людини із значущими особистостями за взірцем яких вона свідомо чи підсвідомо хотіла б діяти. Мотивом такого самоутотоження

учений вважав страх втратити любов і страх бути покараним.

Проблема ідентичності досліджувалась також Е. Еріксоном, Дж. Марсіа, А. Ватерманом та іншими ученими. Е. Еріксон вважається загально визнаним засновником теорії ідентичності. Його погляди вперше було опубліковано у праці «Дитинство і суспільство». На відміну від З. Фрейда, праці якого він вважав неповними, Е. Еріксон справедливо наголошував на нерозривному зв'язку між ідентичністю людини і суспільством, соціальним оточенням індивіда. На його думку ідентичність формується в процесі соціалізації особистості, входження індивіда у суспільство, тобто за Еріксоном, ідентичність – це соціалізована частина «Я». Відзначимо, що вчений не подав точного визначення поняття «ідентичність». Узагальнено він розумів ідентичність як суб'єктивне одухотворене відчуття тотожності і цілісності. Деякий інший підхід до трактування ідентичності знаходимо у теоріях Дж. Міда, Л. Краппмана, Ю. Хабермаса та інших вчених (соціально детермінована ідентичність «Me» та індивідуальна ідентичність «I»). Заслуговує на увагу підхід представників когнітивного напрямку, які досліджували соціальну ідентичність – Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.

Зауважимо, що дослідження Еріксона, Міда та Теджфела об'єднують наступні твердження: розглядати ідентичність слід як соціальне явище (ідентичність – соціалізована частина «Я»); пояснення ідентичності як динамічного утворення, яке, виникнувши під впливом навколишнього середовища, так чи інакше модифікується.

Для вітчизняної соціології, філософії, педагогіки постановка і дослідження проблем ідентичності, як ми зауважили, є відносно новим явищем, хоча теоретико-методологічні засади розвитку цього напрямку розроблялись в науковій думці ще з початку ХХ століття.

Світ перестає бути цілісною і закономірною системою, людина – це не абстрактний представник свого роду, вона вкорінена у традиціях, життєвому світі і обставинах. У цілому підсумовано, що питання ідентичності є актуальним та багатобразним з різних точок зору (філософ-

ської, педагогічної, психологічної, культурологічної тощо).

Наступним кроком у вирішенні поставленої нами проблеми є з'ясування поняття «національна ідентичність». Складність і багатовимірність проблеми національної ідентичності пов'язані із понятійно-категоріальними труднощами у сучасній гуманітарній науці, що зумовлено неоднозначним трактуванням терміну «нація». Ситуація ускладнюється ще й тим, що «немає єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів, сучасних націй і національних держав, але й ті норми, які існують, стали рухомими і перестають «працювати» в умовах глобалізації [1, с.17].

Цікаво, що у сучасній філософській, соціологічній та етнологічній літературі, фактично, відсутнє загальноприйняте визначення нації. Цікаво на цю тему висловився В. Бейджот: «...до того часу поки нас про неї (націю) не питають, ми не розуміємо, що це таке, відразу пояснити і визначити ми не в змозі...» [2, с. 22]. Згадуються також слова німецького історика Т. Момзена: «нація – це тільки фікція, але її відміна – це утопія» [3, с.12].

Нація – це різновид людських спільнот. На думку Б. Андерсона, нація це «уявна спільнота» [4, с. 84]. Звичайно, це не означає, що вона нереальна, фіктивна чи така, що існує «лише в головах». Уявність нації вказує виключно на ту обставину, що кожен з її складових індивідів особисто не знає і ніколи не пізнає усіх її членів, що не заважає з ними себе співвідносити. У такому контексті уявна спільнота може порівнятися з віртуальною спільнотою в Інтернеті. Водночас нація територіально визначена (навіть, якщо її кордони еластичні чи розмиті), суверенна (має державу і незалежність) і відображається у почутті спільної солідарності.

Якщо нація уявляється чи «винаходиться» чи «конструюється», то задача дослідника полягає у тому, щоб прослідкувати процес такого конструювання. Теорія націоналізму Е. Гелнера та Б. Андерсона ґрунтовані на тому, що ідентифікація з нацією є наслідком процесу модернізації. Тобто національна свідомість є безпосереднім результатом

розвитку сучасних засобів комунікації, масового ринку, урбанізації, посилення впливу держави на населення через систему податків та воєнного обов'язку і, передусім, шкільної системи і друкованої культури. Гелнер наголошує, що початково нації не існували, а утворились з об'єднання культури і політики. Інший дослідник Хомі Бхабха вважає, що національна ідентичність не має під собою жодних інших підстав, окрім духовних і існує винятково у формі розповідей і переказів різних народів про самих себе [5, с. 369].

Для адекватного аналізу феномена нації перспективним слід звернутись до національної ідентичності. Національна ідентичність потіснила більш звичні для традиційних підходів поняття національної самосвідомості, національного характеру і тому подібне. Ідентичність справді стає «призмою» крізь яку розглядаються, оцінюються і вивчаються численні важливі риси сучасного життя [6, с. 20].

На наш погляд, перспективним буде не розділяти існуючі підходи щодо визначення нації, а розглядати їх у єдності. Не заперечуючи наявності національної свідомості як необхідної умови національної ідентичності, логічно визнавати при цьому і специфічний історичний контекст виникнення цієї національної свідомості, що склався у процесі соціалізації, невіддільному від об'єктивних суспільних умов.

Можемо, таким чином, визначити націю як соціальну спільноту, основу на духовно-психологічній, історико-культурній, територіально-господарській єдності. Тільки зовнішні символи спільноти (географія, господарство, історія) не розкривають повно мірою внутрішній, екзистенційний зміст буття нації. Адже це лише об'єктивні сторони життя нації. Їх слід усвідомлювати, ставити в основу ціннісних поглядів, відношень, вияву національної самосвідомості і супутніх їй почуттів, переживань, традицій. Без такого повного виявлення національної самосвідомості спільнота не виступить як активний суб'єкт історичного процесу. Тому у визначенні нації необхідно підкреслювати не лише її об'єктивні основи, але й те, які відображення ці основи набули у національній свідомості. Че-

рез свідомість, ціннісні орієнтації, традиції, національна сутність виявляється більш конкретно та реально. Кожна людина є національною у першу чергу тому, що усвідомлює свою приналежність, тобто ідентифікує себе з національним цілим.

Відповідно, національну ідентичність ми розглядаємо як визнання народом самого себе, знання і повагу історії, національну культуру, територію, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб і т. д.

Окрім цього форми вияву національної ідентичності залежать від національного оточення індивіда і конкретного народу. Так, поліетнічне середовище дасть більше можливостей для отримання знань про особливості «своєї» та «інших» національних груп. У такому випадку можливі два «крайні» варіанти розвитку національної ідентичності. Перше: чітко виражена ідентифікація тільки зі своєю національною групою, котра інколи пов'язується з тенденцією до сепаратизму. Друге: вияв ідентичності з іншою національною групою, котра призводить до асиміляції, до прийняття норм, звичаїв, мови чужої групи, аж до повного розчинення у ній. Але, на наш погляд, найбільш поширеним у поліетнічному суспільстві є маргінальна національна ідентичність. У такому випадку людина, а то й цілі народи гойдаються між двома культурами, не оволодіваючи жодною з них.

Підкреслимо, що показником отримання національної ідентичності є патріотизм. Це почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділений надзвичайно потужною консолідуючою силою і є основою збереження нації та національної ідентичності. Це особливо важливо сьогодні, у сучасному світі глобалізації та інтеграції.

Наголосимо, що у педагогіці окремі питання формування національно-культурної ідентичності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневський, С. Веселовський, І. Вільчинська, О. Захаренко, В. Євтух, М. Обушний, Т. Потапчук.

Надаючи ваги певним теоретичним здобуткам у цій сфері, ще раз зауважи-

мо, що проблема національно-культурної ідентичності досі недостатньо вивчена, особливо це стосується аспектів формування національно-культурної ідентичності майбутніх педагогів, а саме, вихователів ЗДО. Відомо, що питання національно-культурної ідентичності особливо загострюються в періоди суспільної кризи, коли трансформуються і ламаються усталені соціальні зв'язки, норми, поведінкові стереотипи.

Означена проблема досліджена відомим психологом І. Бехом і представлена у його статті «Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості». Учений стверджує, що ідентичність – це внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. І. Бех доводить, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності [1].

Внутрішній духовний світ і світогляд особистості формується залежно від її культурного самовизначення. Оскільки генеза кожної культури проходить в конкретно-історичних середовищах, вони наповнюють її своїми специфічними ознаками і рисами. Зважаючи на те, що культура – це цілісна система, то, на думку В. Хьосле, «за допомогою складових систем цінностей, категорій, символів і мов, вони налаштовані на послідовний реальний образ світу» [7]. У процесі соціалізації особистості здійснюється формування її національно-культурної ідентичності «шляхом засвоєння прийняття пануючих в даному суспільстві елементів свідомості, смаків, звичок, норм, цінностей» [8]. Не можемо оминати увагою вагомий внесок Г. Ващенка у розвиток національно-культурної ідентичності. У процесі аналізу традицій вітчизняної і світової практики виховання у таких працях («Виховний ідеал», «Виховання волі і характеру», «Основи естетичного виховання», «Система освіти в самоосвітній Україні») учений розробив основи української національної педагогіки, розкрив виховний ідеал та окреслив проект системи освіти, яка б забезпечувала виховання національно-культурної ідентичності у підростаючого покоління.

Національно-культурна ідентичність передбачає формування у майбутніх педагогів національного світогляду, національної культури, мови, національної ідеї, стійких моральних цінностей. Приналежність майбутнього вихователя до певної культури визначає його стиль життя.

На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури хочемо підсумувати, що національно-культурна ідентичність майбутніх педагогів виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідомому прийнятті його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції. Це виявляється у самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності.

Важливою складовою національно-культурної ідентичності майбутніх педагогів є система їх цінностей (І. Бех, С. Бубнова, Н. Гуслякова, Н. Кузнецова, Г. Прихожан, В. Собкін, Н. Толстих). Оскільки цінності є динамічними утвореннями, які в процесі морального зростання якісно змінюються. Поняття «цінність» достатньо широке – воно охоплює все, що цінує особистість, що є для неї значущим і важливим. Цінності є ядром будь-якої культури на різних рівнях: культури окремої установи, етнонаціональної спільноти, країни, світу.

Українська національно-культурна ідентичність все ще перебуває на стадії становлення, в Україні почав формуватись національний наратив, створюються національний інформаційно-комунікативний, культурний простори, відбуваються інші процеси, характерні для періоду становлення національно-культурної ідентичності.

Висновки і перспективи подальших досліджень: одним із ключових періодів формування національно-культурної ідентичності є навчання у ЗВО, коли особистість активно намагається осмислити своє життя, виробити Я-концепцію, визначити свою національну й культурну належність як умову подальшого розвитку і саморозвитку. Перспективним напрямом подальших досліджень у цьому напрямі вважаємо розро-

блення спецкурсів, авторських методик і технологій, які б сприяли процесові формування національно-культурної ідентичності студентської молоді загалом, і майбутніх педагогів-вихователів ЗДО зокрема.

Список бібліографічних посилань

1. Бех І.Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2013. №4(81). С. 42–49.
2. Ромашев Р.А., Оль П.А. Нация (генезис понятия и вопросы правосубъективности). СПб., 2002. 120 с.
3. Погорельская С. Внутриполитические аспекты новой германской внешней политики. *МэиМО*. 2001. №7. С. 12–16.
4. Андерсон Б. Воображаемые общества. Размышления об истоках и распространении национализма. М., 2001. 365 с.
5. Кольев А.Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. М., 2005. 340 с.
6. Руткевич М.Н. Теория нации: философские вопросы. *Вопросы философии*. 1999. №5. С. 23–28.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*. 1994. №10. С. 112–123. URL: <http://www.philosophy.ru/library/vopros/05.html>.
8. Шаров А.В. Взаимодействие культур и проблема идентичности. *Общечеловеческое и национальное в философии: II международная науч.-практич. конференция КРСУ (27–28 мая 2004 г.): матер. выст. / под общ. ред. И.И. Ивановой*. Бишкек, 2004. С. 171–176.
9. Геллнер Э. Нации и национализм. М., 1991. 456 с.
10. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис. М.: Прогресс, 1996. 450 с.

References

1. Anderson, B. (2001). Imaginary societies. Reflections on the origins and spread of nationalism. Moscow. 365 p.
2. Bech, I.D. (2013). Identification in the upbringing and development of the individual. *Pedagogy and psychology*. 4(81). 42–49.
3. Erickson, E. (1996). Identity: youth and crisis. Moscow: Progress. 450 p.
4. Gellner, E. (1991). Nations and nationalism. Moscow. 456 p.
5. Hesle, V. (1994). The crisis of individual and collective identity. *Questions of philosophy*. 10. 112–123. Retrieved from <http://www.philosophy.ru/library/vopros/05.html>.
6. Kolev, A.N. (2005). Nation and state. Theory of conservative reconstruction. Moscow. 340 p.
7. Pogorelskaya, S. (2001). Domestic political aspects of the new German foreign policy. *MaiMO*. 7. 12–16.
8. Romashev, R.A., Ol, P.A. (2002). Nation (the genesis of the concept and issues of truthfulness). SPb. 120 p.
9. Rutkevich, M.N. (1999). Theory of a nation: philosophical questions. *Questions of philosophy*. 5. 23–28.
10. Sharov, A.V. (2004). The interaction of cultures and the problem of identity. *Human and National in Philosophy: II International Scientific and Practical Conference of KRSU (May 27–28, 2004): materials of speeches*. In I.I. Ivanova (Ed.). Bishkek. 171–176.

LYSENKO Oleksandra,

Ph.D in Philology, Associate Professor of Theory and Methodology of Preschool and Special Education Department, Pedagogical Faculty of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
e-mail: lysenkowa@gmail.com

VALUE-AND-SENSE SPHERE OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF FUTURE EDUCATORS' UPBRINGING

Abstract: Introduction. The article analyzes the concepts of "nation", "identity", "national identity". Considered work of psychologists, philosophers, sociologists and educators is definite problem. It is proved that national identities - a necessary condition for maintaining the nation code. The study of problems with the growth of the national factor is relevant both in theoretical and practical aspects.

The purpose: A problem study is a complex process. Today, in contemporary scientific thought there is no unity in the interpretation of concepts: "nation", "national identity". Therefore, we will try to analyze these concepts, their essence and content. Separately, the focus was on the formation of a value aspect of the national-cultural identity of future educators.

The methods of analysis, comparison, abstraction are used in article.

Results This term is widely used in various sciences: psychology, sociology, philosophy, ethnology, political science, geopolitics, etc.

It is known that the study of the problem of identity in psychology originates from psychoanalysis.

For domestic sociology, philosophy, pedagogy, the staging and research of identity problems is a relatively new phenomenon. Theoretical and methodological principles of development of this direction have been developed in scientific thought since the beginning of the twentieth century.

The author also researched the concept of "national identity".

The author stresses that patriotism is a sign of national identity. It is a sense of love, respect for one's homeland, culture, traditions and language. The inner spiritual world and the person's outlook are formed depending on its cultural self-determination.

The affiliation of a future educator to a particular culture determines his lifestyle.

Values are the core of any culture at different levels: the culture of a separate institution, an ethnic community, a country, the world.

Originality: In the future, the author will develop special courses, authoring techniques and technologies that will contribute to the process of forming the national-cultural identity of student youth in general, and future educators.

Conclusion: One of the main periods of formation of national-cultural identity is the study at the university, when the person actively tries to understand his life, to define his national and cultural affiliation as a condition for further development and self-development.

Keywords: nation; identity; national identity; values; educators.

Одержано редакцією 02.10.2018
Прийнято до публікації 08.10.2018